

Олександр Георгійович Ковальов,

старший науковий співробітник
відділу філософсько-методологічних
проблем розвитку людини,
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-1743-2366>

УДК 37.04+8+13:130.1(130.2)

DOI: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2022-4\(87\)-17-21](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2022-4(87)-17-21)

ВІД НОМО FABER ДО НОМО DIGITALIS: ПЕРСПЕКТИВИ ТВОРЧОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЛЮДИНИ

Анотація.

У статті проаналізовано проблему сучасної людини, яка в епоху інформаційно-цифрових технологій стала *Homo digitalis* – людиною дигітальною. Ця людина орієнтується головним чином на інформаційно-комунікативний простір мережі й Інтернету. *Homo digitalis* – це продукт еволюційного поступу людської цивілізації, що містить як заздалегідь спрогнозовані умови, так і непередбачувані наслідки. Зазначається, що важливе значення в процесі такого оцінювання відіграє наукове мислення, результат правильно організованої наукової освіти.

Ключові слова: дигітальна людина; інформаційно-цифровий простір; наукова освіта; комунікація; мережа.

Сучасна цивілізація є результатом розвитку науки і знання. Для всіх – і хто вчить, і хто вчиться, і хоче вчитися, добре відомо, що сьогодні найважливішим пріоритетом освітньої діяльності є підготовка творчої, знаючої особистості, яка здатної до самонавчання, відповідальності, готовності до майбутнього, адаптації до непередбачених ситуацій, орієнтації в складних викликах життя. У всіх навчальних програмах України зазначено, що сучасний учень і студент має формувати в собі компетенції, на основі яких виробляються здібності до конкурентоздатності, цілеспрямованості, самостійного прийняття рішень, розробляти варіанти різних підходів до реалізації плану дії, прогнозування та всебічний аналіз проблемних ситуацій.

Відомо, що правильні, красиві слова говорять майже всі, тому ми до них давно вже звикли. І кожного разу, коли їх із натхненням промовляють, здається: ще одне зусилля, і нове покоління молодих, розумних людей, сповнених знань, професійності, компетенцій, почнуть енергійно по-новому будувати і перетворювати світ. Однак цей знайомий і зрозумілий образ не зовсім «вписується» в сучасну інформаційно-цифрову реальність. Одним з її результатів стала поява «людини дигітальної» (*Homo digitalis*). Це «людина цифрова», оскільки з латинської *digitalis* означає і палець, і циф-

ра. Сьогодні пальцем торкаєшся екрана планшета, смартфона, і перед тобою постає хоча й віртуальна, але все ж таки реальність.

Входження дигітального в усі сфери повсякденної життєдіяльності здійснює вплив на зміну як теоретичних засад її визначення, так і «методологічно релевантний образ», який тепер «формується на основі гібридного провідного образу крутого розробника нових комп'ютерних технологій, блогера та пересічного користувача цифрових послуг, який полюбить займатись серфінгом в мережах, встановлювати контакти, зрештою – жити у віртуальній реальності» [1, с. 15]. Цей узагальнений образ у сучасних філософсько-антропологічних, психолого-педагогічних дискурсах постає під назвою *homo digitalis* – людини дигітальної. Цей абстрактний образ синтезує ключові характеристики людини, яка освоїла інформаційно-цифрові технології й головним чином орієнтується на інформаційно-комунікативний простір мережі та Інтернету.

Варто зазначити, що будь-яка видова класифікація є науковим конструктом і це стосується зокрема й Людини. *Homo habilis*, *homo erectus*, *homo sapiens* – всі ці класифікації є умовними, хоча й засновані на чітких видових характеристиках. У цьому контексті типологізація – це не лише один із корінневих принципів наукової методології, а й сама внутрішня якість

людської мови. «Порядок дискурсу (тобто мовлення) виступає критерієм, який дає змогу співвіднести та визначити змісти суджень, оцінити коректність їхніх домагань значущості» [2, с. 245].

Розуміючи ці вихідні дані, ми можемо дійти висновку, що будь-який застосований в академічній літературі термін має фундамент у практичному сенсі, а сама межа між «теоретичним конструктом» і практичною проблемою є досить умовною. Відповідно, ми можемо застосувати ту саму логіку й до феномену *homo digitalis*. Звісно, він ще не пройшов перевірку дистанцією часу та не отримав достатню кількість уваги з боку академічного середовища, щоб говорити про певну наукову традицію дослідження цього феномену. Проте це формулювання все ж існує, отримує дедалі більший інтерес з боку нового покоління науковців і за кількістю включених ознак у цей термін є нехай і конструктом, але все ж таки конструктом досить сформованим, «дієвим». Повсюдне поширення поняття «дигітальний» зумовлено дією індивіда, який торкається пальцем позначок на екрані планшетів та інших гаджетів для отримання певної інформації. Розуміння змісту цього поняття надає латинське словосполучення *computare digitalis*, яке перекладається як «рахувати на пальцях» і «оперувати за допомогою пальців» [1, с. 11].

Говорячи про *homo digitalis*, ми уявляємо (часто навіть інтуїтивно, без необхідної опрацьованої літератури чи теоретичних знань, що трапляється, наприклад, під час особистого побутового спілкування) певний образ людини, що невідривно пов'язана з цифровим простором, гаджетами та життям у мережі. «Люди, – зазначає С. Пролєєв, – ще не стали буквально мешканцями «матриці», стримувані власною тілесністю. Але якщо говорити про місце їхньої присутності, простір здійснення життєдіяльності в усіх її формах – від праці та публічних акцій до розваг й приватних справ – то вже сьогодні такими переважними місцями та простором стали електронні гаджети та відповідні їм віртуальні реальності» [2, с. 240].

Фактично цей культурно-соціальний образ є впізнаваним, а отже, і тим, що існує. І цей образ має як негативні, так і позитивні прояви, де кожна характеристика є відносною та такою, що піддається дискусії. А там, де є дискусія, завжди існує певна проблема. Її розв'язання активізує діяльність розуму, який «може досягти, – вказує С. Пінкер, – вибуховий асортимент ідей, комбінуючи базові поняття, як-от: місце, дорога, діяч, причина і мета-утвердження. І досягти він може не лише твердження, а й твердження про твердження та твердження про твердження» [3, с. 41].

Насамперед, розуміючи *homo faber* як Людину, яка контролює світ завдяки інструментам, ми дійсно можемо провести паралелі з *homo digitalis* – дигітальною людиною. Інструментом, у цьому випадку, виступає сама мережа та технічні засоби, які надають до неї доступ. Але що саме, власне, людина контролює таким чином?

Нині внутрішні мережі стали окремим світом для людини, діяльність в якому, часто, несе більшу значимість для самореалізації та психологічного здоров'я індивідуума, ніж саме життя «реальне» (слово взято в лапки, оскільки в сьогоднішній досить важко провести предметне розділення між реальним і віртуальним життям; у будь-якому разі ця дистанція є дискусійною). Якщо наочно пояснювати проблему віртуалізації соціального та руйнації режимів існування символічного, то фактично вона зводиться до простої речі: усе, що є реальним – люди, ресурси, форми діяльності, артефакти культури, природне середовище – втрачає онтологічну основу та вагу. Натомість примат буття переходить «у сферу сигніфікованих процедур, продукування знаків і суто інформаційних кластерів. Вони починають існувати як начебто достеменно буття, як первинна дійсність» [2, с. 250].

Таким чином, гаджети та мережа дійсно можуть виступати певними інструментами, які надають можливість впливати, контролювати своє соціальне та професійне життя, наприклад, використовуючи технічні функції для формування певного (нехай штучного) образу серед своєї аудиторії, співрозмовників, друзів у соціальних мережах тощо.

Водночас виникає загроза «цифрової диктатури, – вважає Ю. Н. Харарі. – Оскільки алгоритми вивчатимуть нас дедалі ліпше, авторитарні уряди зможуть встановити абсолютний контроль над своїми громадянами, навіть тісніший, ніж у нацистській Німеччині, а опір таким режимам може бути абсолютно неможливий. Цей режим точно знатиме не лише те, як ви почуваетесь, він зможе викликати у вас почуття, які йому заманеться. Демократія в її нинішній формі не може вижити в умовах об'єднання біо- й інформаційних технологій. Або демократія успішно перетворить саму себе в радикально нову форму, або люди будуть змушені жити за цифровою диктатурою» [4, с. 97].

Однак, на нашу думку, подібна загроза виглядає поки що як результат риторичних вправ. Більш доцільною виглядає розгляд *homo digitalis*, як чітко індивідуального феномену, що насамперед характеризується саме певним середовищем свого існування. Дигітальна людина перебуває в інформаційно-цифровому просторі і тут вона як може бути *homo faber*!

creator, так і не бути, залишаючись пасивним спостерігачем.

Загалом постфактум досить важко говорити про неочікуваність виникнення такого антропологічного феномену, оскільки наразі для нас відкриті всі минулі причиново-наслідкові зв'язки, які виглядають природними та зрозумілими. До того ж, схожі сценарії частково використовувалися в масовій культурі ще задовго до їх актуалізації, а отже, у певному розумінні людське суспільство впродовж досить довгого часу готувалося до нових умов існування, пов'язаних із комп'ютеризацією та технологізацією власного життя. Тому важко сказати, що сьогодення виглядає для нас неочікуваним.

Доцільним у цьому плані є міркування американського вченого С. Пінкера, для якого технології не є причиною загрози для людства. «Насправді технології дають нам надію обминати її, принаймні на якийсь час. Розглядаючи гіпотетичні катастрофи, які можуть статися в далекому майбутньому, маємо також обміркувати гіпотетичний прогрес, який допоможе нам їх пережити. Навіть технології не надто далекого майбутнього можуть урятувати наше життя. Саме тому хибним є техно-апокаліптичне твердження про те, що наша цивілізація стане першою, яка знищить сама себе» [3, с. 300].

Традиційна історична наука приписує руйнування зовнішнім подіям, таким як пошесті, завоювання, землетруси та погода. Проте Д. Дойч указує на те, що ті цивілізації могли б відвернути від себе фатальні удари, якби в їхньому розпорядженні були кращі сільськогосподарські, медичні або військові технології [5].

Однак теорія, під час свого практичного розкриття, формує такі нові змінні, які раніше були банально невідомими чи, якнайменш, важкопрогнозовуваними. Наприклад, знання, що в майбутньому людство буде спілкуватися в онлайн-режимі з усіма своїми друзями та таким же чином розв'язувати більшу кількість власних господарських проблем, не дає відомості про те, що постійне механічне прокручування стрічки в соціальних мережах буде напряму впливати на психологічний і навіть тілесний стан людини. Історія свідчить, що людство, переслідуючи певні науково-утопічні мрії, дійсно здатне частково реалізовувати їх на практиці, але негативні наслідки, які останні приносять з собою, залишаються для нас невідомими до фактичної зустрічі з ними. Тому ми маємо розуміти, що *homo digitalis* – це продукт історичного руху (термін «еволюційний» не використовується навмисне) людської цивілізації, що містить як задалегідь спрогнозовані умови, так і непередбачувані наслідки, які Людині лише належить оцінити як в утилітар-

ному, так і аксіологічному сенсі в найближчому майбутньому [6].

Важливе значення в процесі такого оцінювання відіграє наукове мислення. Саме з його позицій можна схарактеризувати домінуючі смисли техногенної цивілізації. У ній «одне з найважливіших місць займають цінності інновацій і прогресу, які стають самоцінністю, – зазначає М. Гальченко. – Успіхи інноваційної, перетворюючої діяльності, яка приводить до позитивних, корисних для людини результатів і соціального прогресу, розглядаються в техногенній культурі як зумовлені знаннями законів зміни об'єктів. Таке розуміння органічно пов'язано з пріоритетною цінністю науки, що дає знання про ці закони» [7, с. 305]. Під впливом наукового знання народжується новий образ мислення і життя, перетворюючи усталену культуру та людину. Атрибутом цього типу людини є наявність наукового, технологічного мислення. Воно постає вирішальним фактором у реалізації різного типу проєктів з удосконалення життя людини і суспільства.

Дигітальна людина існує в певному просторі. Він є простором нової, дигітальної культури з усіма її внутрішніми особливостями функціонування. Дигітальна культура логічно має якості як елітарної, так і масової культури, оскільки відкрита для присутності «творців» обох полюсів серед її представників. У мережі ми можемо зустріти як примітивні, так і високі форми мистецтва (якою б тонкою не стала межа між ними в епоху постмодерну). Різниця між ними полягає лише в увазі з боку аудиторії. Оскільки масова культура є більш доступною для масового користувача мережі, вона є домінуючою в дигітальному просторі. Однак це зовсім не виключає можливості розвитку елітарної культури в його рамках.

Водночас нам все ж таки треба стверджувати, що, оскільки дигітальна культура створює особливий простір, де, окрім «вподобань» («лайків») відсутня будь-яка стала система верифікації, а доступ до неї відкритий для кожного, то вона, переважно, має масовий характер. Важливим чинником для існування такого стану речей є той факт, що в цифровому просторі контент, тип подачі інформації і, відповідно, витвори мистецтва, зосереджуються на примітивних формах сприйняття. Це відбувається через те, що динаміка контакту користувача зі «стрічкою» тут є вкрай високою. Наприклад, більшість людей не зупиняється надовго на одному пості. Відповідно, найбільш оперативно зрозумілі (а тому, повторимо, «примітивні» форми мистецтва) є найбільш затребуваними в мережевому просторі, що логічно робить його середовищем набагато більш адаптованим для

взаємодії з найпростішими формами творчості [8, с. 146–148].

Людина може залишатися осторонь активного цифрового життя, використовуючи його лише в утилітарних або комерційних цілях, наприклад, застосовуючи наявний у дигітальному просторі інструментарій. Однак навіть у такому випадку вона вже включена у цей простір і не може повністю сприйматися осторонь останнього. Більш того, включена вона в нього на практичному рівні, що для багатьох може вважатися фактичним підтвердженням дигітал-ідентифікації.

Насамкінець, варто зауважити, що практично будь-яка людина, особливо в урбанізованому просторі, нині частково є *homo digitalis*. І з часом, зі зміною поколінь, відсоток серед загального населення людини дигітальної буде лише підвищується. Цьому сприяє той факт, що сама соціально-економічна система стає дедалі більш дигіталізованою: держава дедалі ширше використовує відповідні механізми для свого функціонування, бізнес вже робить це протягом довгого часу, а соціальні мережі стали ледь не головною формою комунікації для сучасної людини (особливо це стосується позародинних контактів). Часто людина навіть не має змоги обирати, стати їй *homo digitalis* в такому розумінні чи ні.

Водночас важливо мати незалежність від дигітал-простору. Це проявляється у тому, що знаходження в ньому вичерпується окремими практичним необхідностями: робочими, освітніми, комунікаційними. Однак для багатьох знаходження в цьому просторі стало свого роду необхідністю психологічною, у ньому переважно працюють навіть відповідні спеціалісти у сфері психології та психотерапії. А це вже, фактично, включення відповідного дигітал-простору в саму буттєвість людини. Тому необхідно зберігати дистанцію від дигітал-простору, щоб, серед іншого, позбавитися від зовнішньої залежності. Якщо й будучи *homo digitalis*, то за формою, а не за наповненням. Хоча, можливо, майбутні покоління матимуть іншу думку з цього приводу.

Використані літературні джерела

1. Култаєва М. Homo digitalis, дигітальна культура і дигітальна освіта: філософсько-антропологічні розвідки / М. Култаєва // Філософія освіти. – 2020. – Т. 26. – № 1. – С. 8–36.

2. Пролеєв С. В. Влада і суспільство: постмодерна перспектива: монографія / С. В. Пролеєв. – Київ: Дух і Літера, 2021. – 360 с.

3. Пінкер С. Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу / С. Пінкер. – Київ: Наш формат, 2019. – 560 с.

4. Харарі Ю. Н. 21 урок для 21 століття / Ю. Н. Харарі. – Київ: Форс Україна, 2018.

5. Deutsch D. The beginning of infinity: Explanations that transform the world / D. Deutsch. – New York: Viking, 2011. – 487 p.

6. Kremen, V. The Image of the World and Human in the Paradigm of Digital Culture: Psycholinguistic Analysis / V. Kremen, V. Ilyin // PSYCHOLINGUISTICS. – 2022. – No. 31(2). – URL: <https://psycholing-journal.com/index.php/iournal/article/view/1230>.

7. Гальченко М. С. Наукова освіта: епістема, техне, творчість: монографія / М. С. Гальченко. – Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. – 336 с.

8. Шабанова Ю. О. Філософія культури / Ю. О. Шабанова. – Дніпро: ЛІРА, 2019. – 240 с.

References

1. Kultayeva, M. (2020). Homo digitalis, dyhitalna kultura i dyhitalna osvita: filosofsko-antropologichni rozvidky [Homo digitalis, digital culture and digital education: philosophical and anthropological explorations]. *Filosofiya osvity – Philosophy of education*. 26 (1). P. 8–36 [in Ukrainian].

2. Proleyev, S. V. (2021). *Vlada i suspil'stvo: postmoderna perspektyva [Power and society: a postmodern perspective]*. Kyiv. 360 p. [in Ukrainian].

3. Pinker, S. (2019). *Prosvitnytstvo s'ohodni. Arhumenty na koryst rozumu, nauky ta prohresu [Enlightenment today. Arguments in favor of reason, science and progress]*. Kyiv. 560 p. [in Ukrainian].

4. Kharari, Yu. N. (2018). *21 urok dlya 21 stolittya [21 lessons for the 21st century]*. Kyiv. [in Ukrainian].

5. Deutsch, D. (2011). *The beginning of infinity: Explanations that transform the world*. New York. 487 p.

6. Kremen, V., & Ilyin, V. (2022). The Image of the World and Human in the Paradigm of Digital Culture: Psycholinguistic Analysis. *PSYCHOLINGUISTICS*, 31(2). Retrieved from <https://psycholing-journal.com/index.php/iournal/article/view/1230>.

7. Halchenko, M. S. (2022). *Naukova osvita: epistema, tekhne, tvorchist [Scientific education: episteme, techne, creativity]*. Kyiv. 336 p. [in Ukrainian].

8. Shabanova, Yu. O. (2019). *Filosofiya kul'tury [Philosophy of culture]*. Dnipro. 240 p. [in Ukrainian].

Kovalov Oleksandr, Senior academic staff member Philosophical and Methodological Department of Problems of Human Development of Institute of Gifted Child of NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

FROM HOMO FABER TO HOMO DIGITALIS: PERSPECTIVES OF HUMAN CREATIVE SELF-FULFILLMENT

Summary.

In the article, the author analyzes the problem of Homo digitalis – digital man. The entry of digital into

all areas of everyday life is due to the development of information and digital technologies. It is emphasized that now the image of a person is formed on the basis of a professional developer of new computer technologies, a blogger and a user of computer technologies who actually lives in virtual reality. This person focuses mainly on the information and communication space of the network and the Internet. It is noted that for a digital person, virtual networks have become a separate world, activities in which often have greater significance for self-realization and psychological health of an individual than real life. At the same time, gadgets and the network, acting as certain tools for influence and control in relation to social and professional life, create the danger of a "digital dictatorship". Its avoidance involves a radical transformation of the democratic foundations of

social life. At the same time, technologies give hope to circumvent hypothetical threats. The destruction of civilizations is caused not only by external events (plagues, conquests, earthquakes), but also by the lack of better agricultural, medical, and military technologies. Homo digitalis is a product of the evolutionary progress of human civilization, which contains both predictable conditions and unforeseen consequences. A person should evaluate them both in a utilitarian and axiological sense. It is noted that scientific thinking, the result of properly organized scientific education, is of great importance in the process of such evaluation. Under its influence, a new way of life is formed, an established culture and a person are transformed.

Keywords: digital person; information and digital space; scientific education; communication; chain.

Стаття надійшла до редколегії 19 жовтня 2022 року